

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

**КОСТЯНТИН ЕДУАРДОВИЧ
ГРІНЕВИЧ**

В. І. Кадєєв

У 1991 р. минає 100 років з дня народження відомого археолога й музеєзнавця, професора Харківського університету Костянтина Едуардовича Гріневича. (Рис. 1).

К. Е. Гріневич народився 21 вересня 1891 р. у Вологді в сім'ї службовця. 1989 р. родина переїздить до Харкова. Тут він навчається в 3-й міській гімназії, успішно закінчує її 1910 р. і вступає на історико-філологічний факультет Харківського університету. Великий вплив на студента К. Е. Гріневича мали професор В. П. Бузескул та Ф. І. Шміт, які читали лекції з історії стародавнього світу, історії мистецтва, вели спеціальні семінари, консультували студентів, керували їх науковою роботою. За студентський твір «Греція напередодні Македонського панування», висунутий на конкурс, К. Е. Гріневич удостоєний золотої медалі. В 1913 р., зібравши необхідну суму грошей приватними уроками, він відправляється до Греції, безпосередньо ознайомитися з археологічними пам'ятками Афін, Дельф, Орхомена, та інших античних міст. За словами самого К. Е. Гріневича, ця подорож остаточно визначила його наукові інтереси. За свіжими враженнями він публікує цілу серію нарисів про свою поїздку та побачені стародавні пам'ятки.

Після закінчення університету, рішенням вченої ради в 1916 р. К. Е. Гріневич залишений для підготовки до професорського звання по кафедрі теорії та історії мистецтва і, замість традиційної в таких випадках подорожі за кордон, відряджається до Петрограда, де слухає лекції, працює в семінарах таких учених, як С. О. Жебелев, М. І. Ростовцев, Б. О. Тураєв, Б. В. Фармаковський, Я. І. Смирнов, відвідує засідання Російського археологічного товариства. Як позаштатний працівник журналу «Гермес» досить часто виступає з матеріалами про засідання Російського археологічного товариства та Історико-філологічного товариства при Харківському університеті.

У 1918 р. після складення магістерських іспитів одер-

жує посаду приват-доцента Петроградського університету. Готує свій перший спецкурс, присвячений античним пам'яткам Північного Причорномор'я, читає студентам лекції. Влітку він, як правило, на археологічних розкопках. Ще 1915 р. в Ольвії працював у складі експедиції Б. В. Фармаковського, потім на Таманському півострові, де під керівництвом В. В. Шкорпіла досліджувався курган Мала Блізниця. Влітку 1918 р. він уперше побував у Херсонесі.

В розпалі громадянської війни К. Е. Гріневич не може повернутися до Петрограда і тимчасово стає приват-доцентом Харківського університету, читає спецкурс з історії давньогрецьких колоній на півдні Росії. Одержавши запрошення на посаду директора Керченського музею, К. Е. Гріневич переїздить до Керчі, де працює з 1919 по 1921 рр. Тут склалася дуже загрозлива ситуація у справі охорони і збереження місцевих археологічних пам'яток у зв'язку з широкомасштабною діяльністю «щасливчиків», які систематично розкопували і грабували некрополь Пантікапея. Є підстави вважати, що В. В. Шкорпіл, який багато років очолював Керченський музей і боровся з цими «шукачами», загинув на порозі свого дому наприкінці 1918 р. саме від руки «щасливчика». В таких умовах новий директор музею основну увагу зосереджує на охороні археологічних пам'яток і просвітній роботі серед місцевого населення щодо значення старожитностей. При активній участі професора М. В. Довнар-Запольського і Ю. Ю. Марті тут організуються Археологічні курси, серед слухачів яких місцеві аматори історії, їх таким чином поступово залучають до охорони пам'яток.

У 1921 р. К. Е. Гріневич повертається до Петрограда, де стає доцентом університету (читає загальний курс з археології та спецкурс про стародавні пам'ятки Північного Причорномор'я) і науковим працівником Російської академії матеріальної культури. В 1924 р., залишаючись доцентом Ленінградського університету, він призначений директором Херсонеського археологічного музею в Севастополі. Там для музею Постановою РНК і ЦВК Кримської АРСР від 1923 р. віддаю приміщення колишнього чоловічого православного монастиря на території стародавнього Херсонеса. Потрібно було створити заповідник і археологічний музей з науковою експозицією. Під керівництвом К. Е. Гріневича це завдання виконано в дуже стислі строки. Замість музейського складу, який існував у Херсонесі з 1892 р., було створено Археологічний музей з античним і візантійським відділами, лапідарієм, архівом, бібліотекою і відкрито влітку 1925 р. Це різко підвищило кількість відвідувачів Херсонеса — з 8,5 тис. у 1924 р. до більш як 28 тис. у 1928 р.¹

К. Е. Гріневич у 1926 і 1927 рр. брав активну участь в організації I і II всесоюзних археологічних конференцій — у Керчі та Севастополі.

У 1928 р. він переїжджає до Москви і призначається заступником завідуючого музейним відділом Наркомосвіти РРФСР, у 1929—1930 рр. одночасно виконує обов'язки завідуючого відділом скульптури Музею образотворчого мистецтва, а також вченого секретаря скульптури Музею образотворчого мистецтва, а також вченого секретаря музейно-археологічної секції товариства культурних зв'язків із закордоном. Його обирають членом Інституту археології і мистецтвознавства Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук і Одеської комісії краєзнавства. В 1930 р. К. Е. Гріневич відновлює педагогічну діяльність як позаштатний професор у І МДУ, а з 1931 р. — професор Московського інституту нових мов, читаючи курс музеєзнавства.

В 1933 р. К. Е. Гріневича було вислано до Новосибірська, де він знаходить роботу в Інституті підвищення кваліфікації працівників народної освіти Західного Сибіру, викладає всевітню історію, також консультант Крайового музею. На початку 1935 р. його заарештовують і засуджують на п'ять років з відбуванням строку в Карагандинському таборі (с. Долінка). За словами К. Е. Гріневича, він був звинувачений

¹ Белов Г. Д. Херсонесский археологический музей // СМ.— 1933.— № 1.— С. 85.

у тому, що «в новорічну ніч під час спиритичного сеансу викликав дух штурмовика Рема».

Після звільнення, К. Е. Гріневич у 1940—1948 рр. працює у Томському університеті завідуючим тільки створеної кафедри стародавньої історії. Одночасно викладає в педагогічному та вчительському інститутах, керує археологічними експедиціями на розкопках місцевих пам'яток. Під час перебування у Томську К. Е. Гріневич часто хворіє і мріє переїхати в «Європу», щоб змінити клімат, а також зайнятися археологічними дослідженнями пам'яток Північного Причорномор'я. Неодноразово (і марно) звертається з цим в Комітет по вищій освіті СРСР, довго (і безуспішно) добивається реабілітації, навіть звертається з листом до Сталіна (1947 р.). За весь час перебування у Томську К. Е. Гріневич тільки двічі мав змогу побувати в Криму з науковою метою (1946 і 1948 рр.). Велику моральну підтримку йому давало листування спочатку з такими вченими, як С. О. Жебелев, М. І. Новосадський, а потім із своїми учнями В. Ф. Гайдукевичем, П. М. Шульцем та ін. Це надихає його на продовження досліджень з античної археології, він навіть захищає 1944 р. докторську дисертацію.

Тільки восени 1948 р. К. Е. Гріневич переїздить у Нальчик, де одержує посаду професора кафедри всесвітньої історії Кабардинського педінституту і читає курси стародавньої історії, середньовіччя, веде семінари, а влітку керує археологічними експедиціями на місцевих пам'ятках. У 1952 р. за станом здоров'я він їде на Україну, в Ніжин.

Останній період життя і діяльності вченого, з 1953 по 1970 рр. пов'язаний з Харківським університетом — його *alma mater*, де він до 1966 р. очолював кафедру стародавньої історії та археології, а потім до кінця життя був професором. В цей час він читав загальний курс із стародавньої історії і кілька спецкурсів, керував дипломними і курсовими роботами, готував аспірантів, очолював археологічну експедицію, яка вела розкопки Ольвії (рис. 2). Помер Костянтин Едуардович Гріневич на 79 році життя 30 серпня 1970 р.

Наукову роботу К. Е. Гріневич розпочав ще студентом. Повернувшись із Греції, він опублікував свої враження про пам'ятки Афіньського акрополя, Елевсина, а також велику статтю про подорож². На 1915—1917 рр. припадають його перші наукові публікації, статті і рецензії.

Рис. 2. К. Е. Гріневич зі студентами готує до експозиції матеріали Ольвійських розкопок 1955 р.

Рис. 3. К. Е. Гріневич в цитаделі Херсонеса з учасниками експедиції 1926 р.

Зокрема, статті, присвячені реформам Клісфена і четвертій книзі «Історії» Геродота³, де висловлено сумнів щодо перебування «батька історії» в Ольвії. Йому належали публікації кількох античних предметів, знайдених у Курджипському кургані на Кубані⁴, а також рецензії на звід джерел з історії Стародавнього Сходу і Греції на працю О. Ф. Вальдгауера про грецького скульптора Піфагора Регійського⁵.

Самостійні археологічні роботи К. Е. Гріневич розпочав у 1920 р. на Боспорі — де вивчав історичну топографію Керченського та Таманського півостровів, розкопував пантикапейський некрополь на Глинищі та схилах гори Мітридат елліністичного і римського часів⁶. У 1924 р. обстежував так званий Перший оборонний вал: провів обміри та наніс його на карту. Спостереження показували, що вал доходив аж до хребта Юз-Оба, зведено його в першій половині V ст. до н. е.

Починаючи з 1925 р. К. Е. Гріневич вів дослідження у Херсонесі⁷, потім звернувся до пам'яток на Гераклеїському півострові. У Херсонесі в оборонній системі на південно-східній ділянці відкрито найдавні-

² Гріневич К. Э. Два дня в семивратных Фивах // Гермес.— 1914.— № 4.— С. 120—125; Гріневич К. Э. Дипилонское кладбище // Там же.— № 9.— С. 270—274; Гріневич К. Э. По Элладе // Сб. статей в честь В. П. Бузскула.— Харьков, 1914.— С. 734—766.

³ Гріневич К. Э. Новый взгляд на реформу Клизфена // Гермес.— 1915.— № 13/14.— С. 334—339; 1916.— № 15/16.— С. 359—368; Гріневич К. Э. Четвертая книга Геродота и следы личного знакомства с Ольвией // Зап. Харьк. ун-та.— 1915.— Кн. 4.— С. 161—208.

⁴ Гріневич К. Курджипская гемма 1896 года // Гермес.— 1916.— № 15/16.— С. 312—315; Гріневич К. Э. Бронзовый сосуд из Курджипского кургана // ИАК.— 1918.— Вып. 1918.— С. 45—71.

⁵ *Соврем. мир.*— 1917.— № 2/3.— С. 403, 404; 1917.— № 4/6.— С. 317, 318.

⁶ Гріневич К. Э. Археологические исследования в Керчи // Новый Восток.— 1924.— № 6.— С. 524, 525; Гріневич К. Э. Новейшие раскопки в Крыму // Красный журн. для всех.— 1924.— № 11.— С. 847—854; Гріневич К. Э. Археологические раскопки в Керчи в 1920 г. и исследования вала в 1924 г.: Тез. докл. // Бюлл. конф. археологов СССР в Керчи.— Керчь, 1926.— № 4.— С. 3.

⁷ Гріневич К. Э. Возобновление раскопок в Херсонесе Таврическом // Крым.— 1926.— № 2.— С. 195—196; Гріневич К. Э. Раскопки в Херсонесе Таврическом в 1926 г. // СГАИМК.— 1926.— Вып. 1.— С. 321—325; Гріневич К. Э. Раскопки в Херсонесе в 1927 и 1928 гг. // Крым.— 1929.— № 1.— С. 14—32 та ін.

шу частину оборонної стіни біля міських воріт, досліджено підстінний склеп, розкопувалися пристінні споруди на території цитаделі, які вчений вважав гімнасієм (рис. 3). У 1927 р. в зв'язку з тим, що Севастопольський міськвиконком запланував будівництво на Гераклеїському півострові, виникла необхідність термінового вивчення і фотографування залишків стародавніх пам'яток. К. Е. Гріневич, який розробив план пошуків і дослідження, разом з працівниками Севастопольського музею краєзнавства розгорнув роботу (від Херсонського музею брали участь К. Е. Гріневич, Г. Д. Белов, а від музею краєзнавства — П. П. Бабенчиков, Є. В. Веймарн)⁸. Вдалося виявити кілька десятків раніше не відомих сільськогосподарських садіб, оборонні башти, шляхи та ін. Це послужило основою програми дальшого пошуку. Першим кроком програми стали розкопки великої садиби в балці Вермана під керівництвом К. Е. Гріневича в 1928—1929 рр.⁹, які дали важливі матеріали для розуміння значення хори в економічному житті Херсонеса. На жаль, роботи не були завершені.

Одночасно вчений піклувався про реставраційні роботи в Херсонесі, зокрема, в 1925—1926 рр. по закріпленню південного пілона міських воріт та протейхізми біля башти Зенона¹⁰.

З приходом К. Е. Гріневича до керівництва Херсонеським музеєм, незважаючи на брак штатних працівників¹¹, серйозна увага приділялася охороні городища та його пам'яток, а також території Гераклеїського півострова, Інкермана, Балаклави і Південного узбережжя Криму до Ласпі. В Інкермані і Балаклаві були створені філіали Херсонеського музею¹².

Під керівництвом К. Е. Гріневича невеликий колектив наукових працівників музею зайнявся створенням археологічної експедиції, паспортизацією і публікацією численних матеріалів з дореволюційних розкопок Херсонеса, до того недоступних дослідникам¹³. Цій роботі віддавалася наукові працівники Г. Д. Белов, Л. М. Белова, Л. М. Соловйов, А. П. Кантіпалов, архітектор М. М. Янишев, студенти Ленінградського університету В. Ф. Гайдукевич, Л. М. Славін, О. М. Карасьов, М. П. Вауліна, московські студенти В. Д. Блаватський, М. М. Кобиліна, Н. В. Пятишева, задіяні в «Херсонеському семінарі», організованому К. Е. Гріневичем. Студенти-античники практично знайомилися з методикою досліджень, шифрували і описували знахідки, готували їх до експозиції і таким чином робили свої перші кроки в археології. Як видно з переліку прізвищ, семінар допоміг формуванню відомих вчених першого покоління радянських античників.

Створюючи Херсонеський музей, К. Е. Гріневич крім теоретичних знань вдавався до багатого досвіду Ермітажу, Російського музею в Ленінграді¹⁴. При побудові експозиції застосовувався принцип «самоговорячого» музею; розміщення пам'яток у порядку складної розповіді про Херсонес, наявність планів залів з лініями маршрутів і, нарешті, доступність всіх пояснень в експозиції для найширших кіл відвідувачів¹⁵.

Популяризатор античності не забув і про інші пам'ятки Криму. В листі до Державної Академії історії матеріальної культури він просить надіслати до Криму фахівця-скіфолога для розкопок Неполя Скіфського, на території якого в 1926 р. розпочалося спорудження водоймища¹⁶. У той час виходить чимало його наукових праць, які по-

⁸ Архів ДХІАЗ, спр. № 254, арк. 25.

⁹ Гріневич К. Э. Раскопки Гераклеийской экспедиции 1928 г. // Крым.—1928.— № 2.— С. 34—71; Гріневич К. Э. Отчетная выставка результатов раскопок Гераклеийской экспедиции (7 авг.—4 сент. 1929 г.).— Севастополь, 1929.

¹⁰ Архів ДХІАЗ, спр. № 240, арк. 44.

¹¹ Там же, спр. № 156, арк. 149.

¹² Там же, спр. № 234, арк. 118, 126.

¹³ Там же, спр. № 163, арк. 120.

¹⁴ Там же, спр. 156, арк. 63.

¹⁵ Гріневич К. Э. За новый музей.— Севастополь, 1928.

¹⁶ Архів ДХІАЗ, спр. № 240, арк. 175.

пуляризують набуте¹⁷. Водночас він напружено працював над вивченням оборонної системи Херсонеса Таврійського. Розглядаючи систему оборони південно-східної частини міста¹⁸, він не обмежується питаннями фортифікації, призначення окремих оборонних споруд і різних приміщень, пробує датувати будівельні періоди оборонних стін, аналізує характер кладок і будівельних прийомів.

У 1927 р., одержавши від А. І. Маркевича повідомлення про залишки стародавнього міста на морському дні біля Херсонеського маяка, К. Е. Гріневич провів обстеження району з шлюпки і в тиху погоду побачив під водою «будівлі та колонії»¹⁹. Хоча до того часу дуже критично підходив до подібної інформації²⁰, вирішив провести дослідження під водою, залучивши професійних водолазів. У 1929 р. він уперше в СРСР створив комплексну археологічну експедицію у складі археологів, геологів, професійних водолазів, кінооператорів, яка два сезони вела пошуки «підводного Херсонеса» біля берегів Маячного півострова. Експедиція привернула увагу широкої преси²¹, особливо після оптимістичного висновку керівника експедиції про відкриття на морському дні античного міста²², та сенсаційне відкриття не підтвердилося²³. Але К. Е. Гріневич — перший радянський вчений, який провадив підводні археологічні дослідження, хоча довгий час піонером підводних археологічних досліджень вважався Р. А. Орбелі, який зайнявся цим тільки в другій половині 30-х років²⁴.

Звернімося до двох перших всесоюзних археологічних конференцій. Його активна участь в їх організації й роботі безумовно сприяла їх результативності. На першій, в Керчі, на базі місцевого археологічного музею²⁵, К. Е. Гріневич виступав з повідомленням про свої дослідження археологічних пам'яток Боспору і з доповіддю про підсумки і перспективи науково-дослідної роботи в галузі античної культури Криму²⁶. В наступному році на другій конференції в Севастополі, присвяченій 100-річчю початку розкопок в Херсонесі, були присутні близько ста представників з 20 міст Радянського Союзу, при участі видатних вчених²⁷. Конференція відіграла велику роль в розвитку радянської археології і, зокрема, для дальшого вивчення пам'яток Херсонеса і Гераклейського півострова. Конкретні завдання наукового пошуку в даному напрямі сформульовано в доповіді К. Е. Гріневича «Про план дальшої науково-дослідної роботи Державного Херсонеського музею». Накреслена програма лягла в основу польових досліджень археологів музею на кілька десятиліть уперед, бо враховували не тільки наукові

¹⁷ Гріневич К. Э. Херсонес: Краткий очерк.— Симферополь, 1925; Гріневич К. Э. Что такое Херсонес?— Севастополь, 1925—2-е изд., испр. и доп.— Севастополь, 1926; Гріневич К. Э. Иллюстрированный путеводитель по Херсонесу Таврическому: История: Руины: Музей.— Севастополь, 1926; Гріневич К. Э. Вместе монастыря— Музей // Крым.— 1925.— № 1.— С. 80, 81; Гріневич К. Э. Как заставит говорить камни // Рабфак на дому.— 1925.— № 1.— С. 167—174; № 5.— С. 169—192; Гріневич К. Э. Сто лет херсонесских раскопок: 1827—1927: Истор. очерк с экскурсионным планом.— Севастополь, 1927.

¹⁸ Гріневич К. Э. Стены Херсонеса Таврического // ХС.— 1926.— Вып. 1.— С. 5—72; 1927.— Вып. 2.— С. 5—98.

¹⁹ Архів ДХІАЗ, спр. № 254, арк. 83.

²⁰ Колли Л. П. Следы древней культуры на дне морском // ИТУАК.— 1909.— Т. 43.— С. 125—137.

²¹ Кинофотоматка «подводного города» // Хочу все знать.— 1931.— № 19/20.— С. 468.

²² Гріневич К. Э. Город на дне моря // Хочу все знать.— 1930.— № 24.— С. 704—706; Гріневич К. Э. Исследования подводного города близ Херсонесского маяка.— М., 1931; Grinevitch K. Ancient Greek Town Discovered Beneath the Black Sea // VOKS.— 1931.— N. 1.— P. 104—106.

²³ Зенкевич В. П. Берега Черного и Азовского морей.— М., 1958.— С. 157, 158, 161.

²⁴ Орбелі Р. А. Исследования и изыскания.— М.; Л., 1947.— С. 247—269.

²⁵ Архів ДХІАЗ, спр. № 234, арк. 126.

²⁶ Гріневич К. Э. Археологические раскопки в Керчи в 1920 г. ...— С. 3; Гріневич К. Э. Мраморный Таманский саркофаг // Бюлл. конф. археологов СССР в Керчи.— 1926.— № 4.— С. 4; Гріневич К. Э. Итоги и перспективы научно-исследовательской работы в Крыму в области античной культуры // Там же.

²⁷ Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе 10—13 сентября 1927 года.— Севастополь, 1927.— С. 6—8.

інтереси, а й стан збереженості пам'яток і плани освоєння Гераклейського півострова місцевою владою. Програма, як і діяльність К. Е. Гріневича на посаді директора музею і керівника розкопок, була схвалена в резолюції конференції²⁸.

Вчений розумів необхідність дальшого вдосконалення всієї роботи археологів, зв'язаної з удосконаленням як наукового пошуку, так і популяризації досягнень. У своїх працях він розглядав завдання і структуру музею, питання музейної експозиції та її принципи²⁹, музейне будівництво³⁰, методику археологічних досліджень³¹.

Саме тоді, у розквіті сил, маючи багато планів і задумів, К. Е. Гріневич спочатку був висланий, а потім опинився у таборі і на довгі роки був відлучений від нормального життя, від науки, археологічних досліджень, від спілкування з колегами.

Після звільнення, опинившись у Томську, він негайно відновив наукові дослідження в галузі археології, продовжив вивчення системи оборони Херсонеса Таврійського. Використовуючи матеріали своїх попередників, а також розкопок 1926—1929 рр., показав систему оборони міста, а також оборонні споруди на Гераклейському півострові³². Його докторська дисертація присвячена обороні Херсонеса Таврійського (опоненти В. О. Городцов, Б. М. Граков, М. О. Машкін). Пізніше, при першій нагоді, К. Е. Гріневич на чолі експедиції вирушив до Криму (1946 р.), де провів дослідження оборонного валу на Керченському півострові і археологічні розвідки на городищі Калос-Лімен³³,— перші у повоєнний час дослідження цього античного міста, яке входило до складу Херсонеської держави. Розвідки дали важливий підйомний матеріал, дозволили оглянути оборонні споруди. Вчений зробив висновки про топографію міста, зміни узбережжя, а також про час існування Калос-Лімена, про необхідність дальших розкопок³⁴.

Водночас К. Е. Гріневич, працюючи в Томську, не цурався вивчення місцевих пам'яток і зібрав багато археологічних матеріалів, що дозволило створити Археологічний музей в Томському університеті³⁵. Організована ним експедиція протягом 1944—1946 рр. розкопувала Басандайки (городище і курганий могильник за 7 км від Томська), які дозволили встановити: на місці городища у мезоліті була стоянка, а пізніше — поселення неоліту та бронзового віку; городище з оборонними спорудами виникло в ранньому залізному віці; у бронзову добу тут існувало місцеве ливарне виробництво. В курганному могильнику виявлено поховання XI — початку XVII ст.³⁶ Про результати досліджень керівник експедиції неодноразово повідомляв у місцевій пресі³⁷.

Опинившись у Нальчику, К. Е. Гріневич і тут зумів розгорнути археологічні дослідження. Зокрема, на території Кабарди, в Нагірному,

²⁸ Там же.— С. 60, 62.

²⁹ Гріневич К. Э. Краеведный музей, его задачи, структура и принципы экспозиции // Краеведение.— 1929.— № 2.— С. 95—109; Гріневич К. Э. Что такое музей // ИЦБК.— 1928.— № 2.— С. 7—10; Grinevitch K. Problems of Museum Exposition in the USSR // VOKS.— 1931.— N 10—12.— P. 138—144.

³⁰ Гріневич К. Э. Очередные задачи музейного строительства в Крыму // Крым.— 1928.— № 2.— С. 60—64.

³¹ Гріневич К. Э. К вопросу о методике археологии // СГАИМК.— 1931.— № 4/5.— С. 7—17.

³² Гріневич К. Э. Оборонительные сооружения древнегреческой колонии Юга СССР // Истор. журн.— 1940.— № 12.— С. 92—98.

³³ Минаев. Кафедра древней истории Томского университета // ВДИ.— 1948.— № 2.— С. 175.

³⁴ Гріневич К. Э. Городище «Прекрасная гавань» в свете новейших данных // ВДИ.— 1949.— № 1.— С. 155—161.

³⁵ Минаев. Указ. соч.— С. 175; Гріневич К. Э. Путеводитель по отчетной выставке результатов раскопок Объединенной историко-археологической экспедиции Томского государственного университета и Томского гос. пединститута в Басандайке летом 1944 года.— Томск, 1945.

³⁶ Басандайка // Сб. материалов и исследований по археологии Томской обл.— Томск, 1947.

³⁷ Гріневич К. Раскопки на Басандайке // Красное знамя (Томск).— 1944.— 25 сент.; Гріневич К. Изучать историю Томской области // Там же.— 1946.— 19 апр.; Гріневич К. Э. Что мы нашли на Басандайке.— Томск, 1947.— С. 13, 14.

Ельбруському, Кубинському, Зальському та інших районах провадить широкі пошуки археологічних пам'яток. Серед них особливий інтерес викликали пам'ятки пізньокобанської культури³⁸. В цей час вчений працює над темою «Скіфо-сарматські елементи в Кабарді», наприкінці 40-х років ще ніхто не займався³⁹, і привертає до неї увагу науковців.

Повернувшись до Харківського університету, К. Е. Гріневич знову занурився в античну проблематику. Організована ним експедиція в 1954—1956 і 1960 рр. вела розкопки в Ольвії, досліджуючи західну оборонну стінку вздовж Заячої балки. Під час розкопок 1954 р. вивчено продовження стіни, відкритої Б. В. Фармаковським, яка була покладена на материк без шарової основи. К. Е. Гріневич прийшов до висновку, що стіна датується першою половиною V ст. до н. е.⁴⁰ Наступні роки він досліджував оборонну стіну IV ст. до н. е. на ділянці К, яка знаходиться на 400 м північніше⁴¹. Відкриття стіни V ст. до н. е. і, внаслідок розкопок О. М. Карасьова, О. І. Леві, ольвійської агори, яку згадував Геродот, привели К. Е. Гріневича до висновку про перебування Геродота в Ольвії, хоча раніше він це заперечував. Продовжуючи вивчення західної оборонної стіни Ольвії дослідник зробив спробу датувати стіну на ділянці К першою половиною V ст. до н. е.⁴², що викликало справедливу критику з боку С. Д. Крижицького, який відносить її до більш пізнього часу⁴³.

Одночасно з цим К. Е. Гріневич продовжував працювати над дослідженням оборонної системи Херсонеса, її південної і західної лінії оборони, основних стін та протейхізму, техніки кладок в античну і середньовічну епохи. Результати цієї роботи опубліковані 1959 р. у відродженому «Херсонесском сборнике»⁴⁴.

В останні роки життя К. Е. Гріневич повернувся до теми свого першого наукового дослідження — історії Греції напередодні македонського завоювання, готував до публікації матеріали розкопок 1928—1929 рр. сільськогосподарської садиби в балці Бермана на Гераклійському півострові.

Життєвий і науковий шлях К. Е. Гріневича досить тернистий, але він не зрадив своєму покликанню — античній археології, яка за будь-яких обставин була змістом усього його свідомого життя. Внесок К. Е. Гріневича в археологію можуть і повинні оцінити всі причетні до великої справи збереження культурних надбань народу.

Ряд праць вченого із зрозумілих причин ще не знайшли свого читача. Тож пропонуємо:

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ К. Е. ГРІНЕВИЧА 1914—1964 рр.

1. Два дня в семивратных Фивах: Из эллинских впечатлений // Гермес.— 1914.— Т. 14, № 4.— С. 120—125.
2. Дипилонское кладбище: (Керамик): Из эллинских впечатлений // Там же.— № 9.— С. 270—274.
3. По Элладе // Сб. статей в честь В. П. Бузескула.— Харьков, 1914.— С. 734—766.
4. Новый взгляд на реформу Клизфена // Гермес.— 1915.— № 13/14.— С. 334—339; № 15/16.— С. 359—368.
5. Четвертая книга Геродота и следы личного знакомства историка с Ольвией // Зап. Харьк. ун-та.— 1915.— Кн. 4.— С. 161—208.

³⁸ Гріневич К. Э. Новые данные по археологии Кабарды // МИА.— 1951.— № 23.— С. 125—139.

³⁹ Особистий архів К. Е. Гріневича.

⁴⁰ Гріневич К. Э. Новые данные о стенах Ольвии V—IV вв. до н. э. // КСИА АН УССР.— 1957.— Вып. 7.— С. 76, 77; Гріневич К. Э. О достоверности сведений Геродота об Ольвии // ВДИ.— 1964.— № 1.— С. 107.

⁴¹ Там же.

⁴² Гріневич К. Э. К вопросу об экономике архаической Ольвии // Античный город.— М., 1963.— С. 54.

⁴³ Крижицкий С. Д. Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов.— К., 1985.— С. 91.

⁴⁴ Гріневич К. Э. Стены Таврического: Ч. III: Южная и западная часть обороны // ХС.— 1959.— Вып. 5.— С. 75—114.

6. Н. П. Кондаков (1866—1916) // Гермес.— 1916.— Т. 19, № 18.— С. 427—430.
7. Курджипская гемма 1896 года // Там же.— № 15/16.— С. 312—315.
8. [Рецензия] // Совр. мир.— 1917.— № 2/3.— С. 403—404.— Рец. на кн.: Вальдгауэр О. Ф. Пифагор Регийский: Исследование в области греческой скульптуры первой половины V в. до Р. Хр.— Птг., 1915.— 188 с.
9. [Рецензия] // Там же.— С. 401—402.— Рец. на кн.: Михайловский Б. Архитектурные ордера.— Птг., 1916.
10. [Рецензия] // Там же.— № 4/6.— С. 317, 318.— Рец. на кн.: Древний мир в памятниках его письменности: В 2 ч. / Сост. Д. А. Жаринов, Н. М. Никольский, С. И. Радциг и др.— М., 1915—1916.
11. Бронзовый сосуд из Курджипского кургана // Изв. Археолог. комисси.— 1918.— Вып. 65.— С. 45—71, ил.
12. L'archeologie classique de Panticapee: Introduction aux etudes archeologiques de Kertch.— Kertch, 1920.— Р. 16.
13. Дотатарский период // Путеводитель по Крыму.— Симферополь, 1923.— С. 13—28.
14. Археологические исследования в Керчи // Новый Восток.— 1924.— № 6.— С. 524—525.
15. Новейшие раскопки в Крыму: Лето 1924 г. // Красн. журн. для всех.— 1924.— № 11.— С. 847—854, ил.
16. Очерки по истории классово-борьбы: От Вавилона до Парижской Коммуны.— Л., 1925.— 104 с.
17. Что такое Херсонес? Общие предварительные сведения.— Севастополь, 1925.— 16 с.
18. Вместо монастыря — музей: Письмо из Херсонеса // Крым.— 1925.— № 1.— С. 80—81; То же // Красный Крым.— 1925.— 19 июня.
19. Как заставить говорить камни: Археология на службе обществоведения // Рабфак на дому.— 1925.— № 1.— С. 167—174; № 5.— С. 169—192.
20. Монголо-Тибетская экспедиция П. К. Козлова // Красный журн. для всех.— 1925.— № 6.— С. 376—379.
21. Иллюстрированный путеводитель по Херсонесу Таврическому: История: Руины: Музей.— Севастополь, 1926.— 160 с.
22. Опыт методологии археологической науки.— Севастополь, 1926.— 56 с.
23. Что такое Херсонес? Общие предварительные сведения.— 2-е изд., испр. и доп.— Севастополь, 1926.— 23 с., ил.
24. Археологические раскопки в Керчи в 1920 г. и исследования вала в 1924 г.: Тез. докл. // Бюл. конф. археологов СССР в Керчи.— Керчь, 1926.— № 4.— С. 3.
25. Возобновление раскопок в Херсонесе Таврическом: Корсуни наших древних летописей // Крым.— 1926.— № 2.— С. 195, 196.
26. Итоги и перспективы научно-исследовательской работы в Крыму в области античной культуры: Тез. докл. // Бюл. конф. археологов СССР в Керчи.— Керчь, 1926.— № 4.— С. 4.
27. Мраморный Таманский саркофаг: Тез. докл. // Там же.
28. Раскопки в Херсонесе Таврическом в 1926 г. // СГАИМК.— 1926.— Вып. 1.— С. 321—325.
29. Стены Херсонеса Таврического // ХС.— 1926.— Вып. 1.— С. 5—72, ил.
30. Сто лет херсонесских раскопок: 1827—1927: Ист. очерк с экскурсионным планом.— Севастополь, 1927.— 55 с.
31. Археологические разведки в северо-восточной части Керченского полуострова // Изв. Таврич. о-ва истории, археологии и этнографии.— 1927.— Т. 1 (58).— С. 47—52.
32. Древнейшая оборонительная стена в Херсонесе, обнаруженная разведкой в 1927 г. // Вторая конф. археологов СССР в Херсонесе.— Севастополь, 1927.— С. 20—23; ил.
33. Керченская археологическая конференция [5—15 сент. 1926 г.] // Крым.— 1927.— № 1 (3).— С. 192—193.
34. О плане дальнейшей научно-исследовательской работы Гос. Херсонесского музея // Вторая конф. археологов СССР в Херсонесе.— Севастополь, 1927.— С. 28—30.
35. Отчет о херсонесских раскопках 1926 г. в связи с раскопками 1907—1910 гг. // ХС.— 1927.— Вып. 2.— С. 257—288, ил.
36. Предисловие // Там же.— С. 3, 4.
37. Раскопки в Херсонесе Таврическом в 1926 г.: В свете проблемы исследования древнего городища // Крым.— 1927.— № 1 (3).— С. 112—121, ил.
38. Стены Херсонеса Таврического: Ч. 2 // ХС.— 1927.— Вып. 2.— С. 5—98, ил.
39. Сто лет Херсонесских раскопок: Севастополь—Херсонес // Научн. работник.— 1927.— № 9.— С. 28—31.
40. За новый музей: Херсонесский музей как первый опыт приложения марксистских идей в музейном строительстве.— Севастополь, 1928.— 16 с.
41. Херсонес Таврический: История: Руины: Музей: Иллюстрированный путеводитель.— 2-е изд., испр.— Севастополь, 1928.— 112 с.
42. Мраморный Таманский саркофаг // Тр. секции археологии и искусствознания РАНИОН.— 1928.— Т. 4.— С. 162—177.
43. Очередные задачи музейного строительства в Крыму // Крым.— 1928.— № 2.— С. 60—64.
44. Раскопки Гераклеийской экспедиции 1928 г.: Предварит. отчет с описанием архитектур. комплекса // Там же.— С. 34—71, ил.
45. Страбонский Херсонес в свете новейших археологических открытий: Памяти Н. М. Печенкина // Изв. Таврич. о-ва истории, археологии и этнографии.— 1928.— Т. 2 (59).— С. 86—92.

46. Что такое музей: О просветительном значении музеев // Изв. ЦБК.— 1928.— № 2.— С. 7—10.
47. Отчетная выставка результатов раскопок Гераклеяской экспедиции (7 авг.— 4 сент. 1929 г.).— Севастополь, 1929.— 24 с.
48. Что такое Херсонес? Общие предварительные сведения.— 3-е изд., испр. и доп. с прибавлением экскурсии в обл. древностей Гераклеяского полуострова.— Севастополь, 1929.— 24 с.
49. Краеведный музей, его задачи, структура и принципы экспозиции // Краеведение.— 1929.— Т. 6, № 2.— С. 95—109.
50. Принципы построения генерального плана археологического исследования СССР на краеведной основе // Изв. ЦБК.— 1929.— № 2.— С. 6—9.
51. Раскопки в Херсонесе в 1927 и 1928 гг.: Предварит. отчет // Крым.— 1929.— № 1.— С. 14—32.
52. Рост территории древнего Херсонеса // Изв. Таврич. о-ва истории, археологии и этнографии.— 1929.— Т. 3 (60).— С. 63—65.
53. Социологические проблемы исследования прошлого Севастопольского района // Крым.— 1929.— № 2 (10).— С. 38—50.
54. Город на дне моря // Хочу все знать.— 1930.— № 24.— С. 704—706, ил.
55. Техника и типы кладок датированных стен античного Херсонеса // Техника обработки камня и металла.— М., 1930.— С. 61—69, ил.
56. Исследования подводного города близ Херсонесского маяка.— М., 1931.— 60 с.— Прилож. С. 26—58.
57. Северо-восточные кварталы Херсонеса Таврического по данным раскопок Р. Х. Лепера: По неопубл. материалам архива Гос. Херсонесского музея.— Севастополь, 1931.— 218 с., ил., 2 л. план.
58. К вопросу о методике археологии // СГАИМК.— 1931.— № 4/5.— С. 7—17.
59. Предисловие // ХС.— Севастополь, 1931.— Вып. 3.— С. 3, 4.
60. Северо-восточные кварталы Херсонеса Таврического по данным раскопок Р. Х. Лепера // ХС.— 1931.— Вып. 3.— С. 5—139, 53 ил.
61. Ancient Greek Town Discovered Beneath the Black Sea // VOKS.— 1931.— N 1.— P. 104—106.
62. The First All-Russian Congress of Museum Workers // Ibid.— N 4.— P. 81—85.
63. Problems of Museum Exposition in the USSR // Ibid.— N 10/12.— P. 138—144.
64. Оборонительные сооружения древнегреческой колонии юга СССР: Укрепления Херсонеса и Гераклеяского полуострова // Истор. журн.— 1940.— № 12.— С. 92—98.
65. Немцы за все ответят! // Красное знамя (Томск).— 1944.— 28 янв. (О разрушении фашистами памятников Новгорода и Царского села).
66. Древности Томска // Там же.— 6 июня.
67. Раскопки на Басандайке // Там же.— 25 сент.
68. Оборона Боспора Киммерийского // ВДИ.— 1946.— № 2.— С. 160—164.
69. Работа кафедры древней истории Томского государственного университета имени В. В. Куйбышева // Вопр. истории.— 1946.— № 2/3.— С. 156, 157.
70. Салон: Ч. 1: До 594 г. до н. э. // Уч. зап. Томск. ун-та.— 1946.— № 4.— С. 54—74.
71. Изучать историю Томской области // Красное знамя.— 1946.— 19 апр.
72. Оборона Боспора Киммерийского на основании археологического материала // Учен. зап. Томск. ун-та.— 1947.— № 7.— С. 57—87.
73. Опыт классификации и датировки басандайкской керамики // Тр. Томск. ун-та.— 1947.— Т. 98: Басандайка: Сб. материалов и исслед. по археологии Томск. обл.— С. 139—147.
74. Солон: Ч. 2: «Сисахфия» Солона // Учен. зап. Томск. ун-та.— 1947.— № 6.— С. 11—34.
75. Херсонес и Рим // ВДИ.— 1947.— № 2.— С. 228—237.
76. Достижения советских ученых в области изучения прошлого Северного Причерноморья // Тр. Томск. ун-та.— 1948.— Т. 100.— С. 33—47.
77. Подготовим кадры археологов // Кабард. правда.— 1948.— 27 нояб.
78. Городище «Прекрасная гавань» в свете новейших данных // ВДИ.— 1949.— № 1.— С. 155—161.
79. Кабардинская археологическая экспедиция 1949 года // Учен. зап. Кабард. НИИ.— 1949.— Т. 5.— С. 332.
80. Археологическое обследование северных районов Кабарды // Кабард. правда.— 1949.— 20 июля.
81. Кабардинский ГПИ [Гос. нед. ин-т] // ВДИ.— 1950.— № 4.— С. 207—210.
82. Новые данные по археологии Кабарды // МИА.— 1951.— № 23.— С. 125—139.
83. Юз-Оба: Боспор. могильник IV в. до н. э. // Археология и история Боспора.— Симферополь, 1952.— Т. 1.— С. 129—147.
84. Чи був Геродот в Ольвії? // Україна.— 1955.— № 16.— С. 31.
85. Экспедиция в Ольвию // Красное знамя.— 1955.— 3 апр.
86. Досягнення радянських учених у дослідженні античних міст Північного Причорномор'я // Учен. зан. Харк. ун-ту.— 1957.— Т. 89: Пр. іст. ф-ту.— Т. 6.— С. 415—431.
87. Новые данные о стенах Ольвии V—IV в. н. э. // КСИА УССР.— 1957.— Вып. 7.— С. 76, 77.
88. Стены Херсонеса Таврического: Ч. 3: Южная и западная линии обороны // ХС.— 1959.— Вып. 5.— С. 75—114, ил.
89. Аттический краснофигурный оксидах № 1517 из Херсонеса как датировочный тер-

- мин для древнегреческой оборонительной стены // ХС.— 1959.— Вып. 5.— С. 115—119, ил.
90. К вопросу об экономике арханческой Ольвии: По материалам раскопок Харьк. гос. ун-та 1960 г. // Античный город.— М., 1963.— С. 51—54.
91. О достоверности сведений Геродота об Ольвии // ВДИ.— 1964.— № 1.— С. 105—110.

Одержано 19.01.91

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ С. Я. ЛУР'Є

Е. І. Соломоник

Соломон Якович Лур'є належить до видатних дослідників античної історії та культури, широко відомих не лише в нашій країні, а й за рубежом. Його монографії і численні статті торкаються різних періодів історії древньої Греції, античної міфології та релігій, фольклору і літератури, дешифровки крито-мікенської писемності, філософії та інших розділів античної науки, епіграфіки і загального мовознавства.

Соломон Якович народився 7 січня 1891 р. у м. Могильові, в родині талановитого лікаря-окуліста. З дитинства хлопчик виявив особливі здібності та інтерес до математики, історії і давніх мов. Закінчивши 1908 р. гімназію із золотою медаллю, він поступив на класичне відділення історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Серед його вчителів були відомі вчені: С. А. Жебелев, І. І. Толстой, Ф. Ф. Зелінський. Поєднання природної обдарованості з величезною працелюбністю дозволило Соломону Яковичу в студентські роки підготувати цікаву наукову працю, яка отримала високу оцінку Вченої Ради з присудженням золотої медалі і була видана в 1914 р. окремою книгою під назвою «Беотійський союз».

У 1918 р. почалась педагогічна діяльність С. Я. Лур'є в якості професора Самарського, а з 1921 р. — Ленінградського університету. Поряд з великою науковою та видавничою роботою він до кінця свого життя не розлучався з турботами про навчання студентів та аспірантів. Одночасно працював в Академії наук і на історичному, а згодом на філологічному факультеті ЛДУ. Хоча зав. кафедрою міг обмежитися читанням загального курсу, Соломон Якович проводив не лише семінари по історії Греції і античним авторам, але й займався з початківцями грецькою мовою та читанням грецьких написів. Бажаючи дати студентам широку освіту в галузі антикознавства, він залучив ряд відомих фахівців, котрі читали нам лекції і вели семінари з грецької та римської літератури (І. І. Толстой та І. М. Тронський), папірології та діалектології (П. В. Ернштедт), античної міфології (М. С. Альтман), мистецтву (М. І. Максимова) та нумізматиці (А. Н. Зограф).

У довоєнні роки С. Я. Лур'є опублікував книги: «Об антисемитизме в древнем мире» (1920 р.), «История античной общественной мысли» (1929 р.), переклад твору Ксенофонта «Греческая история» (1935 р.), «Избранные биографии Плутарха» (1940 р.), «История Греции», частина I (1940 р.).

© Е. І. СОЛОМОНИК, 1991